

<https://helda.helsinki.fi>

Kansalaisyhteiskunta : demokratian ytimessä vai periferiassa?

Järvinen, Jouni Kalervo

Gaudemus

2018

Järvinen , J K 2018 , Kansalaisyhteiskunta : demokratian ytimessä vai periferiassa?
julkaisussa Demokratian karikot : Itäinen Eurooppa suuntaa etsimässä . Gaudemus ,
Helsinki , Sivut 163-174 .

<http://hdl.handle.net/10138/309806>

unspecified

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

9

KANSALAISYHTEISKUNTA: DEMOKRATIAN YTIMESSÄ VAI PERIFERIASSA?

JOUNI JÄRVINEN

Demokraattisen yhteiskuntajärjestelmän olennaisia elementtejä on riippumaton, moniarvoinen ja -ääninen kansalaisyhteiskunta. Kansalaisyhteiskunta paitsi nostaa esille yhteiskunnalle tärkeitä keskustelunaiheita myös toimii foorumina ja välittäjänä kansalaisten joukosta nouseville aloitteille. Lisäksi se valvoo päätösten tekijöiden toimien oikeudenmukaisuutta, demokraattisuutta ja oikeutusta.

Tässä luvussa pohdiskellaan, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet kansalaisyhteiskunnan kehitykseen ja valtion sekä kansalaisyhteiskunnan vuorovaikutukseen itäisen Keski-Euroopan, Baltian ja Kaakkois-Euroopan (Balkanin) alueen maissa. Nykytilannetta voidaan arvioida monesta näkökulmasta ja syitä kansalaisyhteiskunnan ajoittain verrattain marginaaliseen asemaan voidaan hakea monista seikoista, kuten demokratian heikosta tilasta tai korruptiosta.

Yhtä kaikki, monet valtion, kansalaisyhteiskunnan ja kansalaisten yhteistoiminnan ongelmista juontavat tavalla tai toisella juurensa sosialismin aikaan. Sosialismissa kansalaisyhteiskunta oli

KANSALAISYHTEISKUNTA

Mikä ja mitä kansalaisyhteiskunta oikeastaan on? Kansalaisyhteiskunnan käsitettä käytetään varsin monenlaisissa yhteyksissä ja tarkoituksissa, mikä on hämärtänyt käsitteen sisältöä ja ruokkinut monitulkintaisuutta. Kansalaisyhteiskunnan käsitettä käytetään laajalti tieteellisenä, teoreettisena käsitteenä mutta yhtä usein myös arkikielessä viittaamaan lähes kaikkeen ihmisten harjoittamaan vapaaehtoiseen, yhteisölliseen toimintaan.

Kansalaisyhteiskunnan käsite kehittyi tiiviissä yhteydessä modernin valtion käsitteen kanssa 1600-luvulta alkaen. Kansalaisyhteiskuntaa käsitelleitä teoreetikkoja ovat muiden muassa John Locke, Adam Ferguson, Adam Smith, Karl Marx, Antonio Gramsci ja Alexis de Tocqueville. Nykyisin vallalla olevaan liberaaliin kansalaisyhteiskuntakäsitykseen yksi eniten vaikuttaneista ajattelijoina oli filosofi W. G. Hegel, joka tarkensi kansalaisyhteiskunnan käsitettä rajaamalla sen valtiosta ja yksityisen alueesta erilliseksi kokonaisuudeksi. Hegeliläinen kansalaisyhteiskunta käsittää esimerkiksi yhdistykset, julkisen tilan ja hyvinvointiin liittyvät instituutiot.

Kansalaisyhteiskuntaa voidaan pitää yhtenä yhteiskunnan sosiaalisen elämän ulottuvuuksista, joka ilmentää yhteiskunnan traditioita, kulttuureja ja sosiaalisia identiteettejä. Vaikka kansalaisyhteiskunnan määritelmä on laaja, voidaan verrattain kattavana yhteenvetona sanoa, että kansalaisyhteiskunta on kansalaisten vapaaehtoisuuteen perustuvan yhteistoiminnan välityksellä rakentuva, talouden ja valtion ulkopuolinen (vaikkakin osin yhteenkietoutunut) sosiaalisen vuorovaikutuksen alue, joka erotetaan kansalaisten henkilökohtaisesta, yksityisestä elämämpiiristä. Kansalaisyhteiskunta on välittäjäalue, jossa samankaltaisten sosiaalisen identiteetin tai ideologian omaavat kansalaiset voivat yhdistyä, keskustella ja ajaa asiaansa.

Kansalaisyhteiskunnan toiminta on yleensä luonteeltaan institutionaalista eli sen toteuttamispaiikkana ovat esimerkiksi järjestöt. On kuitenkin otettava huomioon, että kansalaisyhteiskunta on luonteeltaan itseään uudentava

ja tuottava. Siten myös ei-institutionaalista, luonteeltaan spontaania kansalaistoimintaa, esimerkiksi mielenosoituksia, voidaan pitää osana kansalaisyhteiskuntaa.

Kansalaisyhteiskunnan käsitteen epäselvistä rajoista kertoo myös se, että tavallisesti esimerkiksi poliittiset puolueet jäävät käsitteen ulkopuolelle siitäkin huolimatta, että monet puolueet ovat syntyneet nimenomaan kansalaisyhteiskunnan järjestöistä. Rajaavana kriteerinä käytetään argumenttia, jonka mukaan kansalaisyhteiskunnan toimijat eivät tavoittele poliittista tai taloudellista valta-asemaa vaan pyrkivät vaikuttamaan näihin liittyviin valmistelu- ja päätöksentekoprosesseihin.

Kansalaisyhteiskunnan olennainen vaikuttamisen edellytys on rajoittamaton julkinen keskustelu ja kansalaisjärjestöjen riippumaton toiminta. Kansalaisyhteiskunta on täynnä ristiriitaisia intressejä, ja on selvää, että vain harva ääni tulee kuulluksi. Kansalaisyhteiskunnan suora poliittinen tai taloudellinen vaikutus jääkin usein sangen vaatimatomaksi. Kansalaisyhteiskunta ja sen toiminnan tehokkuus on pitkälti riippuvainen valtion sille suomista toimintaedellytyksistä.

Demokraattisissa valtioissa kansalaisille taataan mielenpitemis- ja sananvapaus, yhdistymis- ja kokoontumisoikeus sekä yksilön koskemattomuutta koskevat oikeudet. Mikäli valtio ei sitoudu kunnioittamaan kansalaisten perusoikeuksia, kansalaisyhteiskunnan toiminta on vaarassa.

JOUNI JÄRVINEN

sulautettu osaksi valtiota. On huomattava, ettei kansalaisyhteiskuntaa ollut olemassa sosialismin aikana sellaisessa muodossa kuin se länsimaissa tavallisesti käsitetään.

KANSALAISSYHTEISKUNTA JA KOMMUNISMI

Itäisen Euroopan maiden, myös niiden kansalaisyhteiskuntien, kehitykseen, rakentumiseen ja poliittiseen kulttuuriin eniten vaikuttanut yksittäinen tekijä on nelisenkymmentä vuotta kestänyt

sosialismin aika. Aikakauden vaikutukset heijastuvat alueen yhteiskunnissa yhä monin tavoin.¹

Yhteiskuntajärjestelmä onkin tärkeässä asemassa kansalaisyhteiskunnan muotoutumisessa ja toimintaedellytyksien takaamisessa. Kansalaisyhteiskunta on riippuvainen valtiosta, jolla on mahdollisuus joko edistää kansalaisyhteiskunnan toimintaa tai pahimmassa tapauksessa tukahduttaa se lähes kokonaan.

Sosialistisissa maissa valtio pyrki systemaattisesti sulauttamaan kansalaisten toiminnan ja kansalaisyhteiskunnan osaksi valtiota. Yhdistyksiä ja muita tyypillisiä kansalaisyhteiskunnan rakenteita toki oli olemassa, mutta ne toimivat valtion ja sen organisaatioiden ohjauksessa. Kommunistit pyrkivät ulottamaan sosialistisen valtion hegemonian yhteiskunnan kaikille osa-alueille. Perusteita näille pyrkimyksille ammennettiin marxilais-leniniläisestä ideologiasta ja kommunistisen puoleen johtavasta asemasta sosialistisen yhteiskunnan rakentamisessa.

Koska demokratia ja moniarvoisuus ovat toimivan kansalaisyhteiskunnan peruselementtejä, sosialistisissa järjestelmissä ei ollut riippumatonta kansalaisyhteiskuntaa. Epädemokraattisissakin järjestelmissä on kuitenkin mahdollista havaita kansalaisyhteiskunnan kaltaista autonomista järjestäytymistä. Tärkeä ero on, että nämä autonomiaan pyrkivät liikkeet toimivat usein vähintäänkin puolilaittomasti ja niiden aktiiviset jäsenet joutuivat usein mielivaltaisen häirinnän, pidätysten ja erilaisten sanktioiden kohteeksi.

Voidaan sanoa, että kansalaisyhteiskunta, siinä muodossa, kun se ylipäättään oli olemassa, joutui sosialismissa puolustamaan itseään valtiota vastaan. Valtion kontrollin voimakkuus vaihteli sosialismin vuosikymmeninä useaan otteeseen. Itäisessä Euroopassa liberaalein aika osui 1960-luvulle huipentuen Prahan kevääseen vuonna 1968. Tuolloin Alexander Dubcekin hallitsemassa Tšekkoslovakiassa järjestelmän kontrollia yhteiskunnasta hellitettiin monin tavoin, ja myös yhdistymisvapautta lisättiin huomattavasti. Toisin sanoen autonomisen kansalaisyhteiskunnan rakenteiden muodostuminen sallittiin. Tämä niin sanotun ihmiskasvoisen sosialismin kokeilu päättyi kuitenkin maan miehitykseen elokuussa 1968. Neuvostoliitto asetti Brežnevin doktriinin, jolla se varasi itselleen oikeuden

puuttua valtapiiriinsä kuuluvien maiden sisäisiin asioihin, mikäli katsoi omien etujensa tai sosialismin olevan uhattuna.

Tapahtumat olivat selvä viesti Neuvostoliiton satelliittivaltiolle – pyrkimykset liberalisoida sosialistista järjestelmää ilman Moskovan siunausta olivat tuhoon tuomittuja. Juuri kansalaisyhteiskunnan rakenteiden kehittymistä pidettiin kommunistijohtajien piirissä erityisen suurena uhkana yhteiskuntajärjestykselle, koska autonominen kansalaisyhteiskunta nähtiin yhteiskunnallista vakautta heikentävänä elementtinä ja kasvualustana mahdolliselle oppositioliikehännälle. Tämä huoli osoittautui myöhemmin oikeaksi, kun sosialistinen järjestelmä hajosi 1980-luvun lopussa.

TOISINAJATTELIJAT KANSALAISSYHTEISKUNNAN AIRUINA

Varsinainen riippumaton kansalaisaktiivisuus sai jalansijaa itäisessä Euroopassa 1970-luvun puolivälissä. Helsingissä allekirjoitettiin vuonna 1975 Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (Etyk) päätösasiakirja. Etykin myötä ihmis- ja kansalaisoikeudet saivat viimein enemmän poliittista painoarvoa. Kommunistijohtajien epämieluiseksi yllätykseksi päätösasiakirjassa sivujuonteena ollut teema herätti toiveita monissa itäeurooppalaisissa toisinajattelijoissa ja antoi uudenlaisen legitimitetin heidän vaatimuksilleen. Monissa maissa perustettiin Helsinki-komiteoita ja vastaavia yhdistyksiä, joiden tarkoituksena oli seurata ja parantaa Euroopan sosialististen maiden ihmisoikeustilannetta ja pyrkiä vaikuttamaan kansalaisten oikeuksien toteutumisen puolesta.

Monet aikalaistarkkailijat ja historioitsijat ovat pitäneet tätä kehitystä kansalaisyhteiskunnan rakentumisen alkuna itäisessä Euroopassa. Tämä on perusteltu mutta myös verrattain optimistinen tulkinta. Etykin vanavedessä syntyneet liikkeet olivat varsin pieniä ja niiden vaikutusmahdollisuudet todellisuudessa hyvin rajalliset. Joka tapauksessa kansalaisaktiivisuus pyrki löytämään uusia toiminta- ja vaikutuskeinoja. Kuten todettu, liikeitä syntyi lähes kaikkialle Moskovasta Berliiniin. Kuuluisin yksittäisistä liikkeistä on Tšekkoslovakiassa vuonna 1977 alkunsa saanut Charta 77 (Peruskirja 77, Charter 77), jonka perustajajäseniin kuului

näytelmäkirjailija Václav Havel, josta sosialistisen järjestelmän hajoamisen myötä tuli Tšekkoslovakian ja sittemmin Tšekin tasavallan presidentti.

Toisinajattelijoiden joukossa oli paljon taiteilijoita, muusikoita ja muuta kulttuuri- ja yliopistoväkeä. Ei ole siis yllättävää, että monet toisinajattelijat kirjoittivat kokemuksistaan ja muutamat heistä pyrkivät myös hahmottamaan vallitsevaa yhteiskunnallista todellisuutta teoreettisin käsittein. Tunnetuimpia heistä ovat Havelin lisäksi puolalainen Adam Michnik, unkarilaiset György Konrád ja Elemér Hankiss sekä tšekkiläinen Václav Benda.² Yhteistä heidän poliittiselle filosofialleen oli tarkastella kansalaisyhteiskunnan kaltaisten rakenteiden ja toimintamallien muotoutumista sosialismissa.

Riippumatonta kansalaistoimintaa itäisessä Euroopassa on kuvattu muiden muassa käsitteillä *toinen yhteiskunta* (Hankiss), *paralleeliyhteiskunta* (Benda), *esipoliittinen* [yhteiskunta] (Havel). Erityisesti länsimaiset tutkijat ovat käyttäneet kansalaisyhteiskunnan käsitettä varsinkin Puolan Solidaarisuus-liikettä koskevan tutkimuksen yhteydessä. Vaikka käsitteistö on vaihtelevaa eikä käsitteillä viitata aina samoihin asioihin, jokaisen ytimessä on kuitenkin valtion virallisten rakenteiden ulkopuolella tapahtunut riippumaton kansalaistoiminta.

Unkarilainen sosiologin ja toisinajattelijan Elemér Hankissin esittämä käsite toinen yhteiskunta on ehkä analyttisesti kunnianhimoisin pyrkimys kuvata valtion ja epävirallisen, toisen yhteiskunnan suhdetta sosialistisessa järjestelmässä. Hankiss jaottelee toisen yhteiskunnan useisiin virallisten yhteiskunnan normien ulkopuolisiin alakategorioihin, kuten toinen julkisuus tai toinen kulttuuri, jotka näistä kategoista selkeimmin ilmentävät kansalaisyhteiskunnan toimintalogiikkaa.

Kiinnostavasti Hankiss tuo esiin myös ongelmallisen rajanvedon virallisen ja epävirallisen välillä, koska itse asiassa virallinenkin yhteiskunta oli kaksijakoinen: ideologinen ja reaalinen. Ideologisella tasolla luotiin yhteiskunnan tavoitteet ja arvot. Valtaeliitti perusteli toimintansa ideologiseen vedoten. Reaalisella tasolla hän viittaa yhteiskunnan todellisiin käytänteisiin, esimerkiksi korruptioon,

harmaaseen talouteen tai verkostoihin, jotka saattoivat usein olla ristiriidassa ideologisen tason tavoitteiden ja normien kanssa.³

Sosialistisessa järjestelmässä virallinen ja epävirallinen olivat olemassa rinnakkain, joskus ristiriidassa toistensa kanssa, joskus toisiaan sietäen ja joskus toisiaan täydentäen, aina tilanteesta riippuen. Yksilön ja myös esimerkiksi toisinajattelijaryhmien näkökulmasta tämä mahdollisti virallisen rajojen etsinnän ja koettelun. Václav Bendan paralleeliyhteiskunnan yksi tärkeimmistä piirteistä on juuri rajojen testaus, jonka myötä olisi mahdollista laajentaa riippumattoman yhteiskunnan toimintakenttää.

Havelin ajattelu kumpuaa yksilö- ja moraalilähtöisemmästä näkemyksestä. Sosialistisen järjestelmän pyrkimyksenä oli kontrolloida yksilöiden toimintaa kansalaisina hyödyntäen keppi ja porkkana -politiikkaa. Yksi tärkeimmistä porkkanoista oli pyrkimys pitää kansalaisten elintaso verrattain korkeana. Monissa maissa panostettiin 1970-luvulla voimakkaasti kulutustavaratuotantoon. Professori Grzegorz Ekiert totesi osuvasti, että ”politiikka on muuttunut yksinkertaiseksi vaihtokaupaksi, jossa autot, jääkaapit ja makkarat vaihdetaan ihmisoikeuksiin ja poliittisiin vapauksiin.” Tätä kaavaa soveltaen toteutui itäisen Euroopan sosialististen maiden niin sanottu yhteiskuntasopimus, joka johti poliittiseen passiivisuuteen.⁴

Havel kutsui tätä materiaalisen hyvinvointiin perustuvaa lojalisuutta valheessa elämiseksi. Vaikka valheessa elävä ihminen hyväksyi järjestelmän toimintamallin usein vain näennäisesti, hän silti tuki systeemin jatkuvuutta. Havel toteaaakin yksilöiden apolitisoituneen eli jättäytyneen politiikan ulkopuolelle, jolloin he luovuttivat omat oikeutensa kansalaisena ja muuttuivat antikansalaisiksi. Totuudessa eläminen on tämän vastakohta. Kun yksilö tekee moraalisen valinnan toteuttaa oikeuksiaan kansalaisena (esimerkiksi puolustaa sananvapautta), hän elää totuudessa. Sosialistisessa yhteiskunnassa tämänkaltaisen valinta oli vahvasti poliittinen teko, joka johti käytännössä automaattisesti toisinajattelijaksi leimautumiseen. Bendan hahmottelemat paralleeliyhteiskunnan rakenteet, esimerkiksi riippumattomat kulttuuri-instituutiot, ovat Havelin ajattelussa totuudessa elämisen jäsentyneitä ja yhteisöllisiä ilmenemisiä.

muotoja, eräänlainen esipoliittinen alue, jossa totuudessa elävät yksilöt ja heidän edustamansa liikkeet ajavat tavoitteitaan.

Havel toi keskusteluun mukaan esipoliittisen käsitteen, joka on hyvin lähellä kansalaisyhteiskunnan käsitettä. Sillä viitataan juuri siihen kollektiivisen toiminnan alueeseen sekä yksilön ja valtion välillä olevaan välittäjyyteen, johon valtaosa eri kansalaisyhteiskunta-tulkinnoistakin viittaa. Lisäksi Havelin ajattelussa on mielestäni selviä yhtymäkohtia myös kansalaisyhteiskuntaa ”hyvänä yhteiskuntana” lähestyvän koulukunnan käsityksiin. Havelin esipoliittisen erottaa kansalaisyhteiskunnasta varsinaisesti vain yhteys, jossa Havelin käsite syntyi – valtio suhtautui esipoliittiseen vihamielisesti.⁵

KANSALAI SYHTEISKUNNAN IDEAAALISTA PROFESSIONAALISOITUMISEEN

Sosialistisen järjestelmän murenemisen yhtenä tärkeänä taustavoimana oli voimistunut kansalaisyhteiskunta, jonka kautta ihmiset toivat esiin tyytymättömyytensä vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Puolassa Solidaarisuus-liikkeestä oli 1980-luvun aikana kehittynyt huomattava vastavoima kommunistijohtajille. Tšekkoslovakiassa Kansalaisfoorumi yhdisti toisinajattelijat ja muutosta haluavat kansalaiset vuoden 1989 lopulla. Molempien liikkeiden kansalaisyhteiskunnan puolesta puhuneet toisinajattelijat nousivat tärkeään yhteiskunnalliseen asemaan järjestelmänmuutoksen myötä.

Monet tutkijat uskoivat kansalaisten uudenlaisen kansalaisyhteiskuntaan perustuvan järjestäytymisen olevan mahdollista.⁶ Myös Tšekkoslovakian vastavalitulla presidentillä Václav Havelilla oli vallanvaihdoksen jälkeen idealistinen ajatus rakentaa yhteiskuntajärjestys, joka pohjautuisi nimenomaan laajamittaiselle kansalaistoiminnalle, kansalaisyhteiskunnalle. Todellisuus osoittautui kuitenkin pian varsin toisenlaiseksi: kansalaisfoorumi ajautui riiteleviin leireihin ja hajosi sittemmin puolueiksi. Kansalaisyhteiskunta, joka oli sysännyt kommunistit laidan yli, ajautui jälleen marginaaliin.

Itäisessä Euroopassa kansalaisyhteiskunnalla ei ole samanlaista historiallista jatkumoa kuin lännessä, mikä osaltaan selittää kansalaisyhteiskunnan ja valtion suhteiden muutosherkkyyttä. Demokratia alkoi juurtua alueen maihin vasta vuoden 1989 jälkeen, poikkeuksena ehkä Tšekkoslovakia, joka maailmansotien välissä oli yksi harvoja toimivia eurooppalaisia demokratioita. Sosialismin kausi on yksi avain kansalaisyhteiskunnan nykytilanteen ymmärtämiselle. Kuten edellä on todettu, keskusjohtoinen valtio sulautti kansalaisyhteiskunnan itseensä. Valtahierarkian vaikutussuunta oli poikkeuksetta ylhäältä alas.

Vertikaalisen vuorovaikutuksen eli kansalaisyhteiskunnan vaikutuskanavien puute on yhä tänä päivänä ongelma itäisen Euroopan kansalaisyhteiskunnalle. Kysymys ei enää ole siitä, etteikö järjestöjä olisi, sillä alueen maissa on kansalaisjärjestöjä melko paljon.⁷ Ongelma on pikemminkin siinä, että vain pienellä joukolla järjestöjä on mitään todellisia mahdollisuuksia rakentaa toimiva keskusteluyhteys vallanpitäjiin. Monien suurten ja vaikutusvaltaisten kansalaisjärjestöjen toimijat ovat lisäksi tiiviisti tekemisissä poliitikkojen kanssa tai jopa itse mukana poliittisessa toiminnassa. Tällöin kansalaisjärjestön riippumattomuus on kyseenalaista tai siitä tulee jopa poliittista agendaa toteuttava toimija.⁸

Poliitikot ovat tietoisesti pyrkineet ottamaan joitakin kansalaisjärjestöjä tiiviimmin mukaan päätöksentekoon. Toisaalta kehitys on myönteistä, mutta yhtä aikaan siihen liittyy myös riskejä. Valtio voi helposti ohjata ja kontrolloida kansalaisyhteiskunnan toimintaa ja vaientaa kansalaisyhteiskunnasta mahdollisesti kumpuavat kriittiset äänet. Tutkijat ovat huomauttaneet, että tämänkaltaisen kansalaisyhteiskunnan ja valtion rajan hämärtyminen tuo mieleen sosialismin ajan. Kun kansalaisyhteiskunta on ”lähellä”, valtio kykenee toiminnallaan pitämään sen valvonnassaan ja tarpeen tullen ohjaamaan sen toimintaa.⁹

Erityisesti Venäjällä on jo usean vuosien ajan ollut selviä merkkejä kansalaisten toiminnan rajoittamisesta ja kansalaisyhteiskunnan siirtymisestä yhä selvemmin valtion valvonnan piiriin. Tästä selvimpinä esimerkkeinä muutamia vuosia sitten toteutetut ”ei toivottuja” kansalaisjärjestöjä ja ”ulkomaisia agenteja” koskevat laki-

uudistukset sekä esimerkiksi internetin käytön lisääntynyt valvonta ja käyttö valtion propagandatarpeisiin. Jotkut tutkijat puhuvatkin ”hybridiregiimeistä”, joissa on piirteitä niin demokraattisesta kuin autoritaarisesta yhteiskuntajärjestyksestä.¹⁰

Samankaltaista huolestuttavaa demokratiaa rapauttavaa kehitystä on ollut havaittavista myös nykyisissä Euroopan unioniin ja Natoon kuuluvissa, tai niihin pyrkivissä, itäisen Euroopan entisissä sosialistisissa maissa. Erityisen silmiinpistävää demokratian rapautuminen, median tai oikeuslaitoksen riippumattomuuden kyseenalaistaminen ja kansalaisyhteiskunnan tilan kaventuminen on ollut Unkarissa, Puolassa ja Slovakiassa. Ongelmana ovat myös kansalaisyhteiskunnan läpäisevä korruptio ja varojen väärinkäytökset esimerkiksi Bulgariassa ja Romaniassa, vaikka paradoksaalisesti monet kansalaisjärjestöt nimenomaan taistelevat korruptiota vastaan.

Kansainvälisillä toimijoilla, etupäässä EU:lla ja Yhdysvalloilla on ollut ja on osin yhä tärkeä asema kansalaisyhteiskunnan rakentamisessa koko itäisen Euroopan alueella. Kaakkois-Euroopan, erityisesti entisen Jugoslavian, alueella EU:n ja muiden länsimaisten organisaatioiden ja maiden merkitys rahoittajana on ollut kiistatta valtaisa. Kansalaisyhteiskunnan tukeminen ja kehittäminen on ollut yksi tärkeimmistä EU:n demokratiakehitystä tukevista toimista Euroopan entisissä sosialistisissa maissa. EU:n tai muiden länsimaisten organisaatioiden itäisen Euroopan demokratiakehityksen tukemisen merkitystä vähättelemättä asialla on kuitenkin muitakin kuin pelkästään myönteisiä puolia. On syytä kysyä, kenen ehdoilla paikallisten kansalaisyhteiskuntien rakentuminen on tapahtunut. Pitkään jatkuneiden avustusten on todettu useissa hankkeiden arvioinneissa ja selvityksissä heikentäneen paikallista aloitteellisuutta ja johtaneen joissakin maissa, kuten Bulgariassa, Romaniassa, Kosovossa tai Bosnia ja Hertsegovinassa kansalaisyhteiskunnalle suunnattujen resurssien väärinkäyttöön. Pitkään jatkuneen huomattavan ulkomaisen tuen on arvioitu paitsi ammattimaistaneen kansalaisyhteiskuntaa myös hämärtäneen valtion ja kansalaisyhteiskunnan rajoja. Tämä kansalaisyhteiskunnan elitisoiminen ja keskittyminen on omiaan heikentämään paikallista ruohonjuuritason toimintaa ja syventämään riippuvuutta ulkoisesta tuesta.

Lisäksi on havaittu, että ulkopuolisten kansainvälisten toimijoiden ”demokratiavientihankkeet” saattavat vääristää paikallista kansalaisyhteiskunnan muodostumista. Valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhde rakentuu pikemminkin ulkopuolelta kuin paikallisesti määrittyvien normien ja arvojen mukaan.¹¹ Tilanne johtaa helposti kansalaisyhteiskunnan vieraantumiseen omasta ensisijaisesta yhteisöstään, mikä näkyy paitsi paikallisten tarpeiden riittämättömänä huomioimisena myös kansalaisyhteiskunnan moniäänisyyden kaventumisena. Kansalaisyhteiskuntaa edustavat vahvat, ammattimaiset organisaatiot, joilla on riittävästi resursseja, kyky tehdä kilpailukykyisiä hankehakemuksia, tehokas lobbauskoneisto ja hyvät verkostot päätöksentekijöihin. Kansalaisyhteiskunta voi kääntyä edustamaan rahoittajien intressejä.¹²

Tähän elitisoitumisilmiöön viitattaessa puhutaan usein kansalaisyhteiskunnan professionaalisoitumisesta tai GONGOistumisesta (Government-Organized Non-Governmental Organization). Useat tätä kehitystä kritisoineet tutkijat arvioivat, että valtaosa kansalaisyhteiskunnalle suunnatuista resursseista menee ammattimaisesti ”kansalaistoimintaa” harjoittavien organisaatioiden käyttöön, mikä heikentää pienten ruohonjuuritason organisaatioiden kehittymistä ja vaikutusmahdollisuuksia.

Tämänkaltaisen kehitys herättää kysymyksen kansalaisyhteiskunnan riippumattomuudesta. Voiko kansalaisyhteiskunta tuoda tällaisessa toimintaympäristössä esille maan kansalaisten näkemyksiä vai palveleeko se vallanpitäjien tarpeita? Vaikka kansalaisyhteiskunnan merkitystä korostetaankin usein poliittisissa puheissa, ei ole aivan selvää, halutaanko sille antaa todellinen rooli demokraattisen järjestelmän osana vai pyritäänkö sen toimintaa ohjaamaan pehmeän kontrollin keinoin.

Vallan keskittyminen kansalaisyhteiskunnassa on herättänyt vastareaktioita niin lännessä kuin useissa itäisen Euroopan maissa. On nähtävissä, että kansalaisaktiivisuus hakee uusia muotoja. Eriytisesti digitalisaatio on edistänyt kansalaisyhteiskunnan globalisoitumiskehitystä eli rajat ylittävää kansalaisaktivismia. Monien kansalaisjärjestöjen toiminta on perinteisestikin ollut kansain-

välistä, mutta viime vuosina internetissä on syntynyt joukko uusia kansalaisjärjestöjä tai verkostoja.

Myös perinteisellä paikallisella ruohonjuuritason toiminnalla on ollut uutta nostetta aivan viime vuosina. Tästä esimerkkeinä ovat vaikkapa trendikkäät kaupunginosajärjestöt, jotka saavat käyt-tövoimansa paikallisdemokratian ja suoran demokratian kaltaisista ajatussuuntauksista. Lisäksi viime vuosien kriisit ovat toimineet spontaanin kansalaistoiminnan pontimena. Tästä hyvä esimerkki löytyy Serbiasta, jossa kansalaiset yhdistivät voimansa auttaakseen maahan saapuneita pakolaisia vastoin valtion pakolaispolitiikkaa. Samankaltaista vapaaehtoistoimintaa on ollut Ukrainan kriisialu-eilla.

Nämä esimerkit kertovat paitsi kansalaisten kyvystä ja halusta auttaa hädänalaisia myös valtion haluttomuudesta tai kyvyttömyy-destä toimia vallitsevien olosuhteiden edellyttämällä tavalla. On esitetty, että valtiot tietoisesti ”ulkoistavat” joitakin perinteisesti valtion toimintakenttään kuuluvia tehtäviä kansalaisjärjestöille.¹³

KANSALAISYHTEISKUNTA REAALIPOLITIIKAN ALTITARILLA

Länsimaissa, kuten itäisessä Euroopassa, kansalaisten kiinnostus politiikkaa kohtaan on vähentynyt jo pitkään, mikä heijastuu suoraan kansalaisyhteiskunnan elinvoimaisuuteen. Idässä demokraattisen vaikuttamisen kulttuuria ei ehditty kunnolla sisäistää ennen kuin järjestelmän muutoksen jälkeinen euforia oli jo kadonnut. Monet pettyivät siihen, ettei uusi talousvetoinen demokratia tuonutkaan kaikille vaurautta ja hyvinvointia. Yhteiskunnallinen eriarvoistuminen ja tuloerot ovat lisääntyneet ajaen monet tukalaan tilanteeseen.

Samaan aikaan kansainvälisen politiikan kentällä on tapahtunut paljon, ja monia huolta herättäviä ilmiöitä on noussut esiin eri puolilla maapalloa. Vaikutukset Eurooppaan ovat olleet niin suoria kuin välillisiäkin, oli kysymys sitten poliittisen populismin noususta, pakolaiskriisistä, Ukrainan tai Syyrian konfliktista, terrorismista tai Venäjän suurvaltapyrkimyksistä. Monet näistä ilmiöistä heijastelevat yhteiskuntien eriarvoistumista ja ihmisten pettymystä vallitsevaan poliittiseen ja yhteiskunnalliseen ilmapiiriin.

Kansainvälisen poliittisen tilanteen epävakaus on monessa entisen Itä-Euroopan maassa johtanut tilanteeseen, jossa yhteiskuntien avautuminen ja kansainvälistyminen on alettu yhä voimakkaammin mieltää ”kansalliseksi” uhkaksi. Yhteiskunnat ovat yhä eriarvoisempia, mikä on saanut monet haikailemaan nostalgisesti sosialismin aikoja ja vahvoja ”kansallisia etuja” ajavia johtajia. Kaikki tämä on lisännyt kansainvälistä jännitettä, EU:n jäsenmaiden välisiä kiistoja sekä yksittäisten valtioiden sisäisiä jännitteitä. Jotkin itäisen Euroopan maat, esimerkiksi Unkari, Tšekin tasavalta tai Serbia ovat lämmitelleet uudelleen suhteitaan Venäjään.

On tyypillistä, että poliittisessa järjestelmässä ilmeneviä sisäisiä tai ulkoisia ”häiriöitä” pyritään korjaamaan nopeuttamalla ja keskittämällä päätöksentekoprosesseja. Vallan ja päätöksenteon keskittymisellä on aina demokratiaa kaventavia vaikutuksia, ja riippumaton kansalaisyhteiskunta on niitä yhteiskunnan rakenteita, joihin tämän kaltaiset muutokset ensimmäisinä heijastuvat. Kansalaisyhteiskunnan ja valtion suhde ei ole kuitenkaan muuttumassa ainoastaan

itäisessä Euroopassa, vaan samankaltaista kehitystä on nähtävissä laajalti muuallakin ilmansuunnasta riippumatta: suhdetta säätelevät nykyään uusliberaali talous ja poliittinen järjestelmä.

LUKU 9: KANSALAISSYHTEISKUNTA

1. Ks. esim. Uhlin 2006.
2. Havel 1978; Michnik 1987; Konrád 1985; Hankiss 1988, 1–2, 13–42;
Benda, Šimečka, Jirous, Dienstbier, Havel, Hejránek & Šimsa 1988, 1–2,
211–246.
3. Hankiss 1988, 1–2, 13–42.
4. Ekiert 1996.
5. Järvinen 2009.
6. Fagan 2005, 528–547.
7. Vándor, Traxler, Reinhard & Meyer 2017.
8. Hakala & Järvinen 2014, 67–81.
9. Owen & Bindman 2017, 1–23.
10. Owen & Bindman 2017, 1–23; Owen 2016, 331–353.
11. Kurki 2011, 349–366.
12. Fagan 2005, 528–547.
13. Bindman 2016, 324–360.